

ר' מנחם ממירזבורק ונימוקיו

הדפסה

מאת

יצחק זימר

כמעט בכל המהדורות הגדפסות של שו"ת ר' יעקב זייל, וכן אף בכמה מכתבי-היד, מצוי נספח „מנימוקי מהר"ר מנחם ממירזבורק"¹. נימוקים אלה הם פסקי דינים, ביחוד בעניני מס, בעיות מוסרים ובהלכות בושת. דומה, כי משום שנימוקים אלה הם נספחים בלבד לתשובותיו של רב מובהק במהרי"ו לא זכה מחברם להערכה מיוחדת. אך יש בכך כדי להפליא. אין אנו יודעים עליו הרבה ואף מה שנודע מוטל בספק. בכוונת המאמר הזה להאיר במקצת דמותו של חכם זה ולהעריך את יצירתו שהגיעה אלינו.

נראה שר' מנחם ממירזבורק היה בן המאה הארבע-עשרה. הדבר מוטל בספק, היות שקשה לזהותו. מקור הספק הוא קטע בתשובה של ר' יהודה מינץ, בעניין מחלוקת שהיתה לו עם ר' יעקב פולאק על מעמד המיאון בזמן הזה²:

„ויש להם להתגדל בו ולתלות באילן גדול תגאון מהר"ר מנחם מירזבורק ז"ל שאיון וחקר ותיקן שלא למאן בזמן הזה... אע"ג שיש כתב אחד ביריעה המתחיל רבי טובות לאלפים ולרבבות וכו' משמע שהוא העתקה מספר תרמ"מ ז"ל... ולכן אדוני זמורי עליך מוטל למחות בו ולגזור שלא תצא במיאון כי את גדול דוריני ולדברי יסכימו כל בני מדינה ושלום... מנחם בן הר' פינחס מעיל צדק עכ"ל".

נמצא אפוא, שר' מנחם ממירזבורק הוא ר' מנחם ב"ר פינחס מעיל צדק. חיזוק לזיהוי זה יש בדברי ר' שלמה לוריא (תמהרש"ל) בספרו ים של שלמה, המזכירו אגב אורחא³:

„שוב מצאתי חשובה א'... ושלום לכם כו' מנחם בר ר"פ מעיל צדק"ו עכ"ד... ומ"מ נראה בעיני לומר מאחר שאותו חכם הנקרא ר"מ (ווירזבורק) [מירזבורק] שהיה מגדולי אישטרייך כמ"ש עליו מהרי"ו בתשובתו והיה בעל הוראה וגדול הדור בזמנו ועשה כמה תקנות וגדר כמה גדרות בישראל...".

אותו ר' מנחם ב"ר פינחס שהיה כנראה בעל חיבור „מעיל צדק" לא נזכר

1. ע"י דפוס ויניציאה רפ"ג; ויניציאה ש"ט; קרימונה שט"ז; הענא ש"ע; ויניציאה שצ"ב; סדילקוב תקצ"ב; קאפוסט תקצ"ב.

2. כת"י אמשטרדם—עץ חיים 7. 3; בודליאנה 819.1 (Opp. 74) דף 40; ורשה 916/4. 2. שו"ת ר"י מינץ (קראקא, תרמ"ב), סי' יג.

על פרשת המיאון שעליה מתייחס ר"י פולאק ע"י Maier Balaban, Jakob Polak, der Baal Chillukim in Krakau und seine Zeit, MGWJ, 57 (1913), 59—73, 196—210.

3. ים של שלמה, חולין פ"ז, סי' טו.

בכינוי זה על-ידי חכמי המאה ה"ו, רק חכמי המאה ה"ז מזהים את בעל "מעיל צדק" עם ר' מנחם ממירזבור"ק. עובדה זו יכולה להביא אותנו לידי מסקנה, שהיה בן המאה ה"ז, שכן אפשר שחכמי המאה ה"ו עדיין לא הכירו את הספר "מעיל צדק". כך סבור גרץ, שרמ"מ חי באמצע המאה ה"ו, בהסתמכו על העובדה, שהמהרי"ל (נפטר בשנת קפ"ח) ובני דורו אינם מזכירים אותו. אילו היה בן דור זה, היו מביאים מדבריו.⁴

ברם מתוך המקורות ברור, שלדעה זו אין כל בסיס. ראשית, המהרי"ל עצמו מביא דבריו בכמה תשובות. בתשובה אחת הוא כותב: "וגדולה מזו מצאתי בנימוקי מהר"מ מירזבור"ק ז"ל ראובן אומר... ע"כ".⁵ אם נפענח את ראשי תיבות "ז"ל" כברכת המתים, הרי שר' מנחם כבר לא היה בין החיים בסוף המאה ה"ד או בתחילת המאה ה"ו.⁶ שנית, בספרו "לקט יושר" מזהה ר' יוסף ב"ר משה את "רמ"מ הוא ר' מנחם ממישפורק באושטרייך והוא תלמידו של ר' יצחק אופנהיים זצ"ל".⁷ בתקופה זו ידוע ר' יצחק אופנהיים, בנו של ר"ח אור זרוע. אם גנית שר"ח אור זרוע נפטר בתחילת המאה ה"ד לערך, הרי שר' מנחם תלמיד בנו היה בן אותה המאה.⁸ שלישית, באחת מתשובותיו מתאר ר' יעקב ווייל את ר' מנחם במלים אלה:⁹

"תחילה אבאר לכם מי הוא הרב המובהק רמ"מ אשר כתבת הרבה דברים משמו. ^{היה גדול} שם הגדול היה מהר"ר מנחם ממירזבור"ק, דירתו היה במדינת זכש"ן והיה למדן מופלג גדול בדורו. הרבה דינים ופסקים שכתב וקיבץ וחיבר מהם ספר גדול ואותו ספר מצוי במדינת זכש"ן, וכל מנהג מדינת זכש"ן אחר אותו ספר והרבה דברים ופסקי געתק מספרו הם בידי".

מלשוננו של מהרי"ו אפשר להסיק, שר' מנחם לא היה בן-דורו אלא קדום לו. כיוון שמהרי"ו נפטר בשנות הששים של המאה ה"טו הרי שר' מנחם היה פעיל בדור הראשון או השני לפניו — דהיינו בסוף המאה ה"ד או בתחילת המאה ה"ו. רביעית, המהרש"ל כותב על תלמיד אחד של ר' מנחם בלשון זו:
"ובתקון גט שבידי שתיקן מהר"ר ליפמן ע"פ קבלת מהר"ר מנחם ממירזבורג ז"ל וממהר"ר מאיר מבילו"א".¹⁰

4. Graetz, Geschichte, VIII, S. 137 f. במיוחד עמ' 137, הע' 3. וגם IX, עמ' 518.

5. שר"ת מהרי"ל, סי' פו. ועי' בדברי רמ"מ (68).

6. עצם הבאת הדברים ע"י מהרי"ל אינה עולה בקנה אחד עם דברי רמ"מ בנימוקים. על כן אפשר לשער שראשי התיבות "ז"ל" אין לפותרם, וזה לשוננו "כמוונים לציטוט, אלא, זכרוננו לברכה" — ברכת המתים. וצ"ע.

מהרי"ל מביא מדברי רמ"מ בשני מקומות נוספים בסי' קכא: "גם יש בידי תשובת הר"ר מנחם מירזבור"ג שכתב שאין צריך ליתן משל גוים...". ובסי' כה הוא מעיר: "וזרע קנבוס הר"מ מערזבירק התיר כמון".

7. לקט יושר, חלק יו"ד, עמ' 39.

8. עי' J. Wellesz, Hayyim b. Isaac Or Zaroua, REJ, 53 (1907), p. 68.

וראה פריימאן בהקדמה ללקט יושר, עמ' xxxvii.

9. שר"ת מהר"י ווייל, סי' קלג.

10. ים של שלמה, גיטין פ"ב, סי' ה. פריימן, במבוא ללקט יושר עמ' xlv, סבור, שר' ליפמן

יש המזהים את ר' ליפמן בר' יו"ט ליפמן מילהוין בעל ספר הנצחון. ר' יו"ט ליפמן הוא בן סוף המאה הי"ד ומחצית הראשונה של המאה הט"ו. נמצא איפוא, שאם הוא היה תלמידו שקיבל ממנו תיקון גט, הרי שרמ"מ הוא בן המאה הי"ד. מכל האמור לעיל נראה שיש לנטות אל הקביעה, כי רמ"מ חי במחצית השנייה של המאה הי"ד.

מן המקורות שהזכרנו למעלה עולה ספק אחר לגבי רמ"מ: מקומו. אם נקבל דברי בעל „לקט יושר" הרי ר' מנחם למד תורה במערב, מפי ר' יצחק אופנהיים. משם עבר מזרחת והתיישב באוסטריה. מאידך, ר' יעקב ווייל אומר, ש„דירתו ממדינת זכש"ן". מכיוון שכל בני המאה הט"ו והט"ז מכנים אותו כתושב מירזבורק, לא נטעה אם נשער שהתיישב בזכש"ן ואילו את הערת ר' יוסף ב"ר משה יש להבין, שהיא מתייחסת לכך שהיה אחד מחכמי אוסטריה; וכן באשר לדברי המהרש"ל¹¹.

שאלה אחרת העולה מן המקורות היא: האם ר' מנחם מירזבורק חיבר את הספר „מעיל צדק"? מדברי מהר"י מינץ והמהרש"ל¹² אין ספק בדבר. ברם, נביא את הערת אליקים כרמולי: „וביחוד החכם הגדול ר' מנחם מעיל צדק אשר היה אב"ד שם (פפ"ד) ואיון ותיקן, לפי עדות מהרש"ל... עיקר שמו של החכם הגדול היה: ר' מנחם בכהר"ר פנחס מעיל צדק. ונקרא גם מהר"ר מענקי מנחם מעיל צדק ומהר"ר מנחם מורנקבורט"¹³. הרי שכרמולי מזהה את מחבר מעיל צדק כאחד מרבני פרנקפורט¹⁴. אך לא הוא הראשון שהעיר, כי ר' מנחם אינו בעל „מעיל צדק"; הקדימו בכך—החיד"א¹⁵. גם בן-יעקב סבור שאי אפשר לזהות את בעל מעיל צדק עם ר' מנחם מירזבורק¹⁶. אך למרות הספקות שהעלו החיד"א, כרמולי ובן-יעקב בדבר, דומה שרצוי לסמוך על עדותם של מהר"י מינץ והמהרש"ל. זאת בהסתמך על דברי

הוא ר' יו"ט בהסתמכו על דברי גרץ-שפר, כרך ז, עמ' 141, הע' 6. פריימן גם סבור, שר' מאיר בילוא הוא ר' מאיר מפולד"א והוא מהר"ם ס"ל בווינא, עיי"ש, עמ' XL, הע' קל. ר' ישראל ברונא כתב הגהות על גליון ספר תיקון גט של ר' ליפמן. מהרש"ל, ים של שלמה, יבמות פ"ג, ס"י יז; חולין פ"ו, ס"י טז, מא; פ"ח, ס"י כה; קדושין פ"א, ס"י נד [ושם: מהר"ר מענקי מנחם מעיל צדק]; גיטין פ"ב, ס"י ה; ב"ק פ"ח, ס"י סו [ושם: במעיל צדקה שלו]. וע"ע שו"ת מהרש"ל (ירושלים, תשכ"ט), ס"י ג.

12. מהר"י מינץ, ס"י יג; רש"ל, ים של שלמה, חולין, פ"ו, ס"י טז וראה לעיל ליד הע' 3.
13. עיי' כת"י פפ"ד 8° 168/2 (במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ס"י 30277), דף 3.

14. שמו של ר' מנחם אינו מצוי כלל בספרו של הורוביץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב. אם נעמוד על עובדה זו, יחד עם הספקות של שי"ר, צונץ, ובייחד שטיינשניידר, שכרמולי היה וייפן, יקשה עלינו לקבל את דעתו. ראה במאמרו של משה קטן, הרב אהרן ווירמש ותלמידו אליקים כרמולי, ארשת, ב, תש"ך, עמ' 190—198.

15. חיד"א, שם הגדולים השלים, ח"א, עמ' 134; ח"ב, עמ' 92. הוא מתאר את ר' מנחם מירזבורק כבן-זמנו של מהר"ל ואת ר' מנחם מעיל צדק כבן-זמנו של ר' יונה בעל איסור והיתר ותלמידו של מהר"י איסרליין.

16. עיי' בן-יעקב, אוצר הספרים, מס' 1690. וע"ע בן-יעקב, דברים עתיקים,

ר' יחיאל ב"ר משה זכש מקשטלץ אשכנזי שעלה ארצה ("איש ירושלים") במאה ה"ו. ושלפני עלייתו ישב באושטריך. בדונו בעניין איסור ריבוי צינים בזמן הזה הוא מזכיר את רמ"מ, וכן בקשר לעניין ביטול המיאון שעליו דובר לעיל. ומתראי לציין את דבריו במלואם¹⁷:

„גם מתשובות אחרונים ר' חיים א"ז שהיה ראש באשכנז ובתשובת ר' מנחם איזבורק [צ"ל מירזבורק] ומדבריו העתיקו חכמי אשכנז האחרונים בעל ה"ה [כנראה צ"ל ת"ה = תרומת הדשן] וחבריו ומוכירים שמו רמ"מ ורממ"ץ [ר' מנחם מעיל צדק] ועל פי תשובתו נתבטל באשכנז מיאון הבת זה שנים רבות שלא מיאנה בת באשכנז מקום אשר דבר המלך מגיע שכתב שנראה להמון כחוכא וטלולא שעל כן אין למאן בדורות אלו... וז"ל הרמ"ם הנ"ל שהיה אור הר"ח א"ז: מי שעבר על חר"ג ונשא שתי נשים יגרש השניה ע"כ...".

הרי הוא מזכיר את רמ"מ ורממ"ץ בהעלם אחד. דומה, ש"דינים ופסקים שכתב וקיבץ וחיבר מהם ספר גדול ואותו ספר מצוי במדינות זכש"ן, שמהר"ן מזכירו, הוא הספר „מעיל צדק“.

הספר „מעיל צדק“ לא הגיע לידינו. אמנם, לפי השערתי, הכין ר' מנחם קיצור לספרו הגדול, קיצור תשובותיו ופסקיו, ואלו הם בנימוקיו. מאידך, אפשר שהנימוקים הם מפתח לספרו הגדול ובהם הוא מסכם פסקיו בקיצור סימן סימן. גם חכמי המאה ה"ו מרמזים לתשובות ר' מנחם. ברם, ההבאות מדבריו עולות בקנה אחד עם הנימוקים שלפנינו.

והרי כמה דוגמאות לכך. ר' ישראל איסרליין כותב בספרו תרומת הדשן (סי' שמה): „וכן מצאתי בתשובה הועתק מתשובת גדול הנקרא רמ"מ דכתב בהדיה דרוב ענייני מסים תלויים במנהג“. בנימוקים שלפנינו כתוב: „דין, דיני מס רובם תלויים במנהג“ (סי' 14).

מהר"ל מזכיר באחד מתשובותיו (סי' קכא): „גם יש בידי תשובת הר"ר מנחם מירזבורג שכתב שאין צריך ליתן משל גוים, וגם על דא לא סמיכנא כי מוכת מתשובתו שמנהגם שלא היו נותנים מפקדונות וחפצים שאין מרוויחים בהם“. בנימוקים שלפנינו נאמר: „דין, במקום שלא נהגו לתת מס מפקדונות ולא הורשו הקהל לתת מהם לא רצו רבותינו להצריכם מדינא ליתן מהם מס אם לא שהיה לצורך סכנת נפשות ה"י“ [סי' 9].

בהגהות לספר המנהגים לר' איזק טירנא מאת ר' משה החזן נזכרות תשובותיו של ר' מנחם¹⁸. כך למשל: „בתשובת מהר"ר מנחם מ"ץ, סימן פב קנס לאחד שעבר

עמ' 9. ר' מנחם מעיל צדק הוא ר' מנחם בר פינחס המעילי, ר' מנחם מירזבורג הוא חכם בשם ר' מנחם ב"ר אברהם.

17. עי' ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, עמ' 226. ועיי"ש עמ' 222 לסקירה על ידיעותינו על ר' יחיאל זה. תודתי למר ש"ז הבלין שהספנה תשומת לבי למקור זה.

18. ר' איזק טירנא, מנהגים של כל השנה מכל מדינות האלו, פולין, רייסן, ליטא, ביהם, מעהרין ואשכנז (אמשטרדם 1738). בעל ההגהות מזכיר את ר' מנחם פעמים הרבה. ברם, פעם כר' מנחם מ"ץ ופעם כר' מנחם מירזבורק, אבל אף פעם לא כר' מנחם מ"ץ.

חרם קדמונים להתענות מ' יום שני ימים בכל שבוע...¹⁹. ובמקום אחר הוא מקדים: „המרדכי ותשובה מהר"ר מנחם מ"ץ כתבו דתאנים ורוויינן אסורים בפסח שמפורין עליהם קמח"²⁰. ועוד רמז לתשובות ר' מנחם: „ובתשובת מ"ץ סימן שפו כתב דאשה המתענה יכולה לבשל ב"ט לאחרים"²¹. דברים אלה הם אסמכתא להשערותנו, שר' מנחם כתב תשובות והן המהוות ספרו „מעיל צדק". יתר על כן, יש לשער שחיבר קרוב לארבע מאות תשובות ואפשר שאף יותר מכך²². אפשר שיש רמז לתשובות ארוכות מחד גיסא ולקיצורן מאידך (אולי כמפתח?) בדברי ר' פינחס המובאים בתשובת ר"י מינץ הדנה במיאון בזמן הזה: „הא קמן שכתב הרמ"מ בספרו בב' מקומות שאין להתיר מיאון בזמן הזה בחד מקום כתב באריכות ובטעמים ובחד מקום בקיצור ובסתם שאין להתיר מיאון בזמן הזה"²³. וכבר הבאנו לעיל דברי ר' יחיאל, שגם הם מרמזים לעניין זה.

מכמה כתבים מן המאה הט"ו יש אולי להסיק, שהיו „נימוקים" לפני חכמי הדור שלא נכללו בנימוקים שלפנינו, הן בכתב"ד, הן בגדפסים. דוגמא אחת לכך היא הפסק המפורסם של ר' יעקב ווייל מן „דינין והלכות שלו": „וכן משמע בנימוקי של מהר"ר מנחם ממירזבורק ז"ל דלא קנסינן בזמן הזה ליטרא זהב המבו' ת"ח"²⁴. גם בשו"ת מהר"ק נזכר פסק רמ"מ שאינו בנימוקים שלפנינו: „וכן מצאתי בדיני רב מנחם מירזבורג ז"ל וז"ל דין דפסק רבינו גרשון מ"ה שאין משומד יורש את אביו וכן פסק מר רב יצחק גאון עכ"ל"²⁵. אולי דברי בעל הגהות לס' מנהגים של ר' אייזק טירנא הם הוכחה נוספת לנימוקים נוספים²⁶.

השפעתו של רמ"מ היתה גדולה, שכן ר' יחיאל מכנה את פסקיו כ„דבר המלך". את הערכתו של ר' יעקב ווייל כבר הבאנו למעלה²⁷. גם ר' ישראל איסרליין מעריכו הרבה. מהר"א מקדים תמיד לציטוט דבריו מלים אלה: „כתוב בפסקי גדול א' „וכן כתב בפסקי גדול"²⁸. כמו כן כבר רמזנו, שרמ"מ תיקן כנראה לבטל את המיאון בזמן הזה, ר' יעקב מרגליות הוא שהביא את דברי רמ"מ בתקנה זו²⁹. רסגי אשכנז, ובראשם ר' פינחס מפראג, סומכים עליו כנגד ר' יעקב פולאק בעניין המיאון. גם ר' יהודה מינץ נעשה סניף לדבריהם ומיעץ לר' יעקב פולאק לבקש מחילה מרמ"מ: „ואי לדידי ציית ילך על קברו של הגאון ויבקש ממנו מחילה או לכל הפחות ישלח שם שליח כפי דעת הרמ"מ ז"ל ה"ל"³⁰. גם מהרש"ל

ממירזבורק. אולי היו אלה שני אישים שונים גם לדעת בעל הגהות. על ר' משה החזן,

ראה מיכל, אור החיים, מס' 328. 19. מנהג של ר"ח אלול, סי' צו.

20. מנהג הל' פסח, סי' פה. 21. מנהג של ר"ה, סי' קלב.

22. הרי למעלה הזכיר הגהות במנהגים סי' שפו של ס' מ"ץ. הבאות נוספות מספרו של רמ"מ בס' מנהגים זה ראה: הל' שבת סי' א; הל' מנהג חדש גיסן סי' סח, סט; הל' פסח, סי' צו; הל' חנוכה, סי' יז. 23. שו"ת ר"י מינץ, סי' יג.

24. שו"ת מהר"י וייל, דינין והלכות מהר"י ווייל, סי' סח.

25. שו"ת מהר"ק החדשים (מהדורת פינס, תש"ל), עמ' 9.

26. עי' למעלה. 27. לעיל הע' 9. 28. תרומת הדשן, סי' שמב.

29. ר"י מינץ, סי' יג: „והנני רואה שראש המדברים לדון בזה הדרוש הוא הדברן הגדול הגאון מהר"ר יעקב מרגליות זצ"ל והוא הביא דברי הרמ"מ ז"ל". 30. שם.

כותב עליו בהערכה מרובה: „פסק המיאון נהגו בימים האחרונים אשר לפנינו שלא למאן ונתפשטו מהחכם מהר"ר מנחם מעיל צדק אשר איזן ותיקן כמה גדרים וסיגים לתורה והיה מאמחה גדול בתורה ונתפשטו תקנותיו וגזירותיו בכל ארץ אשכנז... והסכימו לזה כל החכמים האחרונים גדולי הדור אשר היו לפנינו ובפרט הגדול והחסיד מהר"ר מרגליות ומהר"ר פינחס מפראג ומהר"י יהודא מינץ"³¹. ציטוט נוסף וכמאז עוד הרבה קובעים מסמרות לדבר: „ע"כ תשו' מהר"ם מ"צ זבעל הוראה היה מן הגדולים האחרונים וכן ג"ל עיקר". הרי זו עדותו של מהרש"ל³².

ברם, ר' משה איסרליש בן-זמנו של רש"ל, אשר הכיר את רמ"מ מתוך נימוקיו שלפנינו, נמנע כמה פעמים מלהסכים עם פסקיו. ותחילה בעניין המיאון: „כתב מהר"ם מירזבורק שלא למאן בזמן הזה כלל אפי' אינה בת י"ב שנים... וכן הוא בתשוב' מהר"ם פדו"א סי' יג בשם מהר"י מינץ והאריך עוד הרבה להראות פנים להחמיר בזמן הזה, אמנם רבי יעקב פולק ז"ל עשה מעשה בימיו והתיר אשה שמיאנה בימיו ובאמת שחלקו עליו גדולי אשכנז אבל מ"מ לא אשגת בהו ויצא הדבר בהיתר ונשאת לאיש אחר בלא גט"³³. יוצא מדבריו, שגם הוא — הרמ"א — חולק על דברי רמ"מ וגוטה להכריע כדברי ר' יעקב פולק. וכן פסק בפירוש בהגהה לשולחן ערוך: „ולכולי עלמא אם היא פחותה מבת יב"ש ממאנת אפי' בזמן הזה וכן עשה מהר"ר יעקב פולק ז"ל מעשה בימיו ודלא כיש מחמירין ואמרו שאין בת ממאנת בזמן הזה כלל"³⁴.

רמ"מ פוסק בנימוקיו: „דין — ומי שבא לעיר ושוהה שם ל' יום ואיכא למיתלי ולומר דאדעת' דדירה אתא, הרי הוא כאנשי העיר לכל דבר, אם לא שגלוי לכל טאין דעתו לגור שם, ואין חלוק בין מרויח ללא מרויח, דמ"מ עין הקהל מתרבה מחמתו... " [סי' (28)]. הרמ"א ב„דרכי משה" מזכיר דבריו ומוסיף: „אם אחד בא לעיר ושהה שם ל' יום אע"ג דלא ידענו שלשם דירה ירד שם חייב, דמסתמא לדירה היה עד כאן לשונו (של רמ"מ). ובוזה אין דבריו נראין דל' יום אינו מהני אלא לענין צדקה... אבל לענין מס יש בו שיעורין אחרים הנזכרים... ואפשר שרב זה לא כתב כך רק למנהג בני מדינתו אבל לא ע"פ הדין, וכן משמע שם מכל ליקוטיו שאינן דין ממש אלא מנהגים שנהגו בהן... וכתב עוד מי שדר בעיר בחוקה נגד הקהל אם יבררו מה שעיכב ישלם... עכ"ל. וגם זה הדין האחרון אינו ג"ל מדינא ואם נהגו נהגו"³⁵. דוגמא נוספת: „ומהר"מ מריזבורק כתב... אם היחיד אומר שכך המנהג של קהל ורבים חולקים עליו דין היחיד כדין רבים, כיון שגם היחיד בא מכח המנהג, ואין דבריו נראין בזה דלעולם אין היחיד כרבים"³⁶. ועוד כותב רמ"א ב„דרכי משה": „וכ"כ מהר"ם מריזבורק וכתב דאם מועד להכות הבריות מותר לענשו או להפסיד כל אשר לו ומותר לכל אדם להגידו לשופט ויש להסתפק איזה עדיף אם להפסיד ממנו וכו' עכ"ל וע"ש שהאריך בדינים אלו.

31. ים של שלמה, יבמות, סי"ג, סי' יו.

32. שם, חולין, פ"ז, סי' מא; ועיי"ש עוד, סי' טז, יז; פ"ח, סי' כה; קידושין, פ"א, סי' נד;

גיטין פ"ב, סי' ה. 33. דרכי משה, טור אבן העזר, סי' קנה סק"י.

34. דרכי משה, ח"מ, סי' קסג, סק"ה. 35. שם שם סי' ד, סק"ג.

ואין דבריו נראים דהא אפילו מסור גמור אסור לאבד ממונו וכ"ש זה כנ"ל³⁶. מהערתו של הרמ"א נמצא, שפסקיו וגזירותיו היו מוגבלים לקהילות שבהן הורה כי הם מבוססים על מנהגים שנהגו באשכנז בלבד. מכל מקום, גם בדיני מסים ובדיני מוסר וגם בדיני בושת (שבהם יש לנו שפע של פסקים בנימוקיו של רמ"מ) מרבה הרמ"א לצטט דבריו בכל ענין וענין³⁷.

ידועים שני חכמים נוספים מקראקא שציטטו מתוך נימוקי רמ"מ. הראשון הוא ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ גיסו של הרמ"א. בשו"ת „שארית יוסף“ העתיק אחד מנימוקיו של רמ"מ כמעט מלה במלה, ונראה שהנימוקים שלפנינו היו גם לפניו³⁸. השני הוא ר' יהושע ב"ר יוסף מקראקא בס', „פני יהושע“. הוא מביא מדברי רמ"מ, הן מתוך הנימוקים שהיו לפניו, והן מדברי הרמ"א ב„דרכי משה“: „וכתב הרב מהר"א ז"ל בהג"ה סי' קסג והוא לקוח ממהר"ם ממירזבורק ז"ל... ונ"ל שהוציא זה ממה שכתב בנימוקי מהר"ם מירזבורק ז"ל...“³⁹.

אחד מגדולי המאה הי"ז בטורקיה, שעסק בענייני מס בהיקף מלא הוא ר' יוסף איסקאפא. הוא היה רב ואב"ד באיזמיר החל בשנות העשרים של המאה הט"ז עד לפטירתו (נפטר בשנת תכ"ב—1662), שבין תפקידיו היה פיקוח על סדרי המס בעירו, חיבר ספר שלם על מסים ומיסוי לכל ענפיהם, הוא ספר „משא מלך“⁴⁰. בחיבור הזה מובאים הרבה קטעים מנימוקיו של רמ"מ. אולם לא מצאתי אף הבאה אחת שלא מופיעה בנימוקים שלפנינו. נמצינו למדים, שיש להניח כי רק הנימוקים שלפנינו הגיעו למורח⁴¹. ר' יוסף איסקאפא מדייק מאוד בנימוקים. כך למשל כתב: „ויש גמגום בדבריו אפשר שט"ס נפל בספר והחכם עיניו בראשו לתקן ולקרב ההבנה כרצונו להסכימה לאמת“⁴². הערכתו לרמ"מ גדולה, כפי שיש ללמוד מהערתו, כי הוא מתפלא על ר' יעקב ווייל על שחלק על פסק רמ"מ⁴³. נבוא עתה לבדיקת המקורות שמהם שאב רמ"מ בנימוקיו. עיקרון חשוב בעניין זה קובע ר' יוסף איסקאפא: „הנה הרב הנזכ' כת' בנימוקיו דיני' אלו אשר כפי הנראה דבריו לקוטות מתשובות הגדולים ויוכיח דין זה שהוא קיצור מתשוב' ר"מ שכתבתי“⁴⁴. ואמנם כן הוא, רבים מן הנימוקים הם קטעים או קיצורים של שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך. גביא בזה כמה וכמה דוגמאות⁴⁵:

36. שם שם סי' שפח סק"ד, והם בנימוקי רמ"מ (64).

37. עי' דרכי משה, ח"מ, סי' קסג סק"ה. וכן בשו"ת הרמ"א (מהדור' זיו) סי' מד, מה, פו, פח. אגב בשו"ת מסומנים הנימוקים במספרים, כגון בסי' מה: ונ"ל ראיתו וטעמו מהא דכתב מהר"ם מירזבורג דיני בושת דין ט"ז. בסי' מד הוא כותב: ומפסקי מהר"ם מירזבורג ז"ל עוד מצאתי שם בדיני בושת דין ה'.

38. שם, מהדור' קראקא, תרג"ג, סי' ט. 39. שם, מהדור' לבוב, 1810, סי' צו.

40. נדפס בשאלוניקי, תס"א.

41. עי' למשל בס' משא מלך דף י ע"ב; יב ע"א; יד ע"א; כו ע"ב; עד ע"א; כט ע"א-ב; לא ע"ב; נ ע"ב; נא ע"א.

42. דף כט, ע"ב.

43. שם, דף לב, ע"א; ועיין בשו"ת רי"ו סי' פג.

44. משא מלך, דף כה, ע"ב.

45. לדוגמאות נוספות השווה: רמ"מ (3) — שו"ת מהר"ם (דפוס פראג), סי' שלא. רמ"מ (4) — שו"ת מהר"ם (דפוס לעמבערג), סי' לא. רמ"מ (5) — שו"ת מהר"ם (מהדור' ברליו).

נימוקי רמ"מ (2) 46

שרית מהר"ם ב"ר ברוך דפוס לעמברג

סי' ריז

ועל אותו פלוני שקיבל לפנות ישוב שלכם [במפתחות: ראובן קיבל עליו בזקוק לצדקה לפנות הישוב] עד ר"ח אייר וכן עשה והוא אמר שר' יעקב א"ל שיפה קיים ופטר אותו מערבובת אך אחר זמן כשהלך לקלוניא לא נתן מס לשם ולפרקים היה [במפתחות: בא] לעירכם להוציא הקפותיו ונראה לכם [במפתחות: ואומרים הקהל עתה] שלא קיים נדרו ובאתם לגבות הזקוק לצדקה... לא נכון בעיני לגבות ממנו זה מספיקא אחר כוונת הלב... ועוד זמה בכך שלא היה גותן מס בקלוניא והלא הוא אומר ששאלו ממנו מס וביקש מהם לפוטרו שלא היה יודע אנה יתישב ואם אצילתיה מתא, אתם מה איכפת לכם מן השמים חסו עליו. ואם בשביל זה באתם לחייבו כשיצא מן העיר לא הרחיק חוץ לתחום והוא אומר מחוץ לתחום הי' תחת שר אחר, ואף אם בדבריכם כיון דחוץ לעיבורה של עיר יצא חוץ לעיר

דין: ראובן קבל עליו לפנות עד ר"ח אייר בה' זקוקים ור' יעקב ערב ואח"כ הלך לקלוניא ולא נתן מס לשם ולפרקים היה חוזר לעירו להוציא הקפותיו, ועתה אומרים הקהל שלא קיים נדרו. אין להוציא מר' יעקב ממנו מספק ספיקא אחר כוונת הלב. ועוד מה בכך שלא היה גותן מס בקלוניא והלא הוא היה אומר ששאלו ממנו מס וביקש לפוטרו כי לא היה יודע אנה יתישב, וכיון שחוץ לעיבורה של עיר היה חוץ לתחום חוץ לעיר קרינן ביה.

עמ' 33. רמ"מ (6) — שרית מהר"ם (דפוס לעמבערג), סי' קלד, קלה. רמ"מ (7) — שרית מהר"ם (דפוס לעמבערג), סי' קלד. רמ"מ (8) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' שסט. רמ"מ (10) — שרית מהר"ם (דפוס ברלין), עמ' 276, סי' נז"נח. רמ"מ (13) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' קו. רמ"מ (22) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתקח. רמ"מ (24) — שרית מהר"ם (דפוס קרימונה), סי' רכב. רמ"מ (25) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' קלד. רמ"מ (32) — שרית מהר"ם (דפוס לעמברג), סי' רטו. רמ"מ (35) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' קו, שח, תתקטו. רמ"מ (42) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתקמד. רמ"מ (43) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתקל. רמ"מ (44) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתקמא. רמ"מ (57) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' שפג. רמ"מ (59) — שרית מהר"ם (דפוס לעמברג), סי' שלד. רמ"מ (62) — שרית מהר"ם (דפוס קרימונה), סי' ריד. רמ"מ (66) — שרית מהר"ם (דפוס קרימונה), סי' לה. רמ"מ (72) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתקיא. רמ"מ (75) — שרית מהר"ם (דפוס פראג), סי' תתכו.

46. כל הדוגמאות מן הנימוקים של רמ"מ הן על פי כת"י אמשטרדם — עץ חיים 3.7 (שנת 1716) [במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים מ"ס 3491].

קרינן בי'...
ושלום מאיר בר ברוך זלה"ה.

הנחית החכמה

נימוקי רמ"מ (6)

ש"ת מהר"ם ב"ר ברוך דפוס לעמברג
סי' קל

...מי שיש לו חצי רביע צרוף חייב לתת מס דהא תנן [פאה פ"ח מ"ח] מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופיאה וכו' ומסתמא מס שפורעים הקהל כיוצא בזה הדבר ידוע אם השר היה יודע שלא היו העניים נותנים היה מגרשם, מיהו לפני רבותי ראיתי שפחות מזוקק פוטרים ממס מדין תקנה, רשמא הטעם דבימינו המשא ומתן מועט בזוקק כמו בימיהם בר' זוז דאע"פ שרחוקין זה מזה דהא קצ"ב פרוטות בדינר מ"מ הכל לפי השעה והא קמן יש בני אדם שיש להם זוקק ועוד ומקבלין צדקה וכ"ש אדם שיש לו טיפול משמע דלכל גולגולת משערינן ר' זוז אפי' בימיהם.

דין: מי שיש לו דבר מועט עם חצי ריבית יותר מזוקק צרוף חייב מס דהא תנן מי שיש לו ר' זוז לא יטול לקט שכחה ופיאה. ומסתמא מס שפטרותו הקהל כיוצא בזה, דהדבר ידוע אם היה יודע שלא היו עניים נותנים מס יהיה מגרשם. אמנם רבותינו אמרו מדין תקנה שפחות מזוקק פטורין ממס רשמא טעמא דבימינו בזוקק צרוף משא ומתן כבימיהם בר' זוז, והא קמן דיש בני אדם שיש להם זוקק ועדיין מקבלים צדקה וכ"ש אדם שיש לו טיפול דמשמע דכל גולגולת משערינן ר' זוז אפי' בימיהם.

נימוקי רמ"מ (22)

ש"ת מהר"ם ב"ר ברוך דפוס פראג
סי' תתקכ"ח

על אודות ראובן הפורש מן הצבור שלא לתת לתוך כיס של צדקה ושלא לתת עמהם מס אם כך נהגו בעיר מימי קדם שלא לתת ביחד אלא כל אחד נותן לבד אינם יכולי' לכופו ולשנות מנהגם, אם לא מדעתו. אך אם נהגו לתת יחד אינו יכול ליפרד מהם דקיי"ל בפ' הגוול בתרא [קטז ב] דשותף אינו חולק שלא לדעת חבירו. וכה"ג גמי משמע בהמקבל [קה א] ואפי' אם היא עיר חדשה דאכתי לא נהגו בה מידי, נראה דכופי' אותו לתת עמהם לתת לתוך הכיס כדתני' בתוספתא... וכן משמע פ"ק דב"ב [ח א]... וכ"ש שכופין אותו כדי להשתתף במס מהא דאמר בפ' חוקת הבתים [נה א]...
ושלום מאיר בר' ברוך שי'.

דין: הפורש מן הציבור שלא לתת עמהם צדקה או מס אם כך נהגו שלא לתת ביחד אין יכולים לכופו לשנות מנהגו אך אם נהגו לתת ביחד אין שותף חולק שלא לדעת חבירו ואפי' בעיר חדשה דאכתי לא נהגו ביה מידי כופין אותו לתת עמהם.

נימוקי רמ"מ (48)

ש"ת מהר"ם ב"ר ברוך דפוס ברלין

עמ' 320, סי' תתסה

דין: שיש להשיב כל בעלי בתים שנותנים מס ויקבלו עליהם ברכה שכל אחד מהם דעתו לשם שמים ולתקנת העיר וילכו אחר הרוב הן לברור אנשים, הן להעמיד חוננים, הן לתקן כיס של צדקה, הן למנות גבאים, הן לבנות, הן לסתור בבית הכנסת להוסיף ולגרוע ולקנות בית חתנות וכו', והמסרב לומר על פי הברכה בטלה דעתו וראי' מההיא דכופין את בני העיר וכו'.

על אשר שאלתם אם יש קטטה בין קהלכם ואינם יכולים להשוות דעתם לברור להם ראשים בהסכמת כולם, זה אומר ככה וזה אומר ככה ומחמת חלוק בוטל התמיד ומדת הדין לוקה ואין אמת ומשפט ושלום בעיר ולא בכל המלכות הנגררת אחריהם איך יעשו, נראה בעיני שיש להשיב בעלי בתים הנותנים מס ויקבלו עליהם בברכה שכל א' יאמר דעתו לש"ש ולתקנת העיר וילכו בה אחרי הרוב, הן לברר הראשים, הן לברר חוננים, הן לתקן כיס של צדקה, הן למנות גבאיהן לבנות, הן לסתור בבית הכנסת, להוסיף ולגרוע, לקנות בית חתנות ולקנות בית האומנים ולכונן ולסתור כל צרכי הקהל ויעשו על פיהם ככל אשר יאמרו יאמנו המיעוט ויעמדו מנגד לשמור ולעשות ככל הכתוב לעיל יש כח ביד הרוב או ביד מי שמינו הרוב ראשים עליהם לכופם ולהכריחם בין בד"י בין בדא"ה עד שיאמרו רוצים אנו ואם יצרכו להוציא ממון על ככה יתנו חלקם באותו הממון והמסרב לומר דעתו עפ"י הברכה בטלה דעתו וילכו אחרי הרוב מקבלי הברכה. סוף דבר סופין בני העיר זא"ז לכל צרכי העיר שהן צריכי' לדבר ההוא, כי ההיא דתניא בתוספתא דב"מ [פי"א] כופי' בני העיר זא"ז... ושלום מאיר בר' ברוך.

מובן מאליו, שחלק מן הדברים שבנימוקים מצויים גם במרדכי והרא"ש. בסימן אחד נזכר המרדכי בשם. ברם הזכרת שמו של המרדכי אינה בכתב-יד אף שהיא מצויה כבר בדפוס הראשון של הנימוקים בשנת ש"ס⁴⁷. כמו כן הוא מזכיר את הרא"ש⁴⁸, וכן מוצאים אנו שהוא מצטט מתוך ספר אור זרוע⁴⁹.

47. ע"י רמ"מ (3).

48. ע"י רמ"מ (48): „באשירי כתב האידנא אפילו תפיסות ועלילות אפילו מענין אותו ביסורין ובמניעת מאסל ומשת' סלם בשביל ממון עושין וגובין לפי ממון וע"ש".

49. ע"י רמ"מ (30); רמ"מ (51): „וכת' בא"ן בסנהדרין...".

גם פסקי ר' חוקיה ממגדבורג נמצאו הדיהם אצלו. בפסק אחד הוכיר רמ"מ, שהקהל יכולים לכוף את היחיד לתת משכון לציבור התובעים אותו לשם המס. אמנם, הוא מחלק בין אם כבר פרע הציבור לבין אם לא פרע. כאשר ר' ישראל איסרליין דן בשאלה הזאת הוא מביאה בשם הר"ר חוקיה⁵⁰. רמ"מ בנימוקיו קיצר כמה תשובות של ר"ח אור זרוע. הדוגמה שלפנינו מביטה זאת:

רמ"מ (64)

שחית ר"ח אור זרוע

סי' קמב

מה שאמרו קדמונינו שבשעת הזעם קבל המוכה לגוים ואין בזה דין מסירה אפילו אם יפסיד כל אשר לו ראייתם מפ"ק דגיטין [ו ב]... ואם המכה רגיל בכך אפילו לקצוץ ידו אם יוכל לעשות עם הגוים יעשה דרב הונא קץ ידא... וגם כאן כיון שזה המכה ודאי יכה מותר לכל אדם להגיד לשופט ולצוות ולתופסו ואפילו אם יפסיד מחמת כן כל ממנו... אכן אם באקראי בעלמא הכה ומתחרט שניכר לעולם שלא יוסיף עוד בדבר הרע הזה אז ודאי אסור להורגו או להפסיד ממנו דגם במסור כתב המימוני עשה המסור כאשר זמם יראה לי שאסור להורגו ועל כן נראה שבעוד זעמו של המוכה עליו ואם לא יתקורר דעתו בקבלתו לגוים לא יוכל להעמיד עצמו מלנקום הוא עצמו או קרובו אשר יחם לבבו ומתוך כך יש לו לירא שהמכה כבר הרשיע יקל בעיניו להכותו עוד ויבא מתוך כך לידי שפיכות דמים. לא מבעיא שהמוכה עצמו מותר לקבול לגוים אלא מצוה לכל אדם להגיד לשופט פלוני הכה את פלוני ועוד תולכים בכעסם תעשה כך שלא יוסיף לעשות עוד, ואם מתוך כך השופט יעליל עליו ויקח לו את כל אשר לו פטור המגיד

דין: מותר למוכה לקבול לגוים בשעת הזעם ואפי' אם יפסיד המכה כל אשר לו, ואם המכה רגיל בכך אפי' לקצוץ ידו ואם יוכל לעשות עם הגוים יעשה וגם מותר לכל אדם להגיד לשופט ולצוות לתופסו ואפי' אם יפסיד מחמת כן כל אשר לו, זהו כמו רודף. אכן אם באקראי בעלמא הכה ומתחרט שניכר לעולם שלא יוסיף לעשות כדבר הרע הזה אסור להורגו ולהפסיד ממנו. ונראה שבעוד זעמו של המוכה עליו ואם לא נתקורר דעתו עליו בקבלו לגוים לא יוכל להעמיד עצמו מלנקום הוא עצמו או קרובו אשר יחם לבבו, ולא דווקא המוכה אלא מצוה לכל אדם להגיד לשופט פלוני הכה את פלוני ועוד תולכים בכעסם תעשה כך שלא יוסיף עוד. ואם יעליל השופט עליו ויקח כל אשר לו פטור המגיד, דאל"כ אין לדאוג מציל את חבריו מיד מכהו. ודאי אם יכול להצילו בא' מאבריו יעשה כרב הונא דקץ ידא או שמא יותר טוב שיגיד לשופט ויפסיד ממון מלחסרו א' מאבריו והא רפיא. ואין לזמ' כיון שהמוכה כבר הוכה יש לו לכוף את יצרו ולא לנקום צא ולמוד מגואל הדם כו'. וכן מי שעוסק בפסולי' או בגיזוה או בכל דבר

50. ע"י תרומת הדשן, סי' שמא. אותו החילוק מצאתי גם בס' שלטי גבורים, ע"י ב"ב, פ"ב, ד"ה מהא דאמרינן אם האילן קדם, וכן עיין שלטי גבורים, ב"ב, פ"ג (בש"ס וילנא, ברי"ף, דף כט ע"א).

שיכול לבא מזה פשיעה לקהל אם הקהל התרו בו שלא לעשות ולא השגיח יכולי להגיד לגוים פלוגי עסק באלו עניינים מכוערים ואם לא עשה כן אלא פעם אחת וחדל או יחדל ודאי אסור להגיד לגוים, ואפי' יחיד שבא מחמת כן כבר לידו עלילה שסבורים הגוים שהוא עשה מותר לומר לגוי פלוגי עשה ולא אני.

הגהות

שאל"כ אין לך אדם שיציל את חברו מיד מכתו... ודאי אם היה יכול להצילו באחד מאבריו היה לו לעשות כרב הונא דקץ ידא, או שמא יותר טוב שיגידו לשופט ויפסידו ממון ממה שהיה מחסרו אחד מאבריו והא רפיא בידיה אם המכה הוא אדם שרגיל תדיר להכות ושגה ושילש ועודנו הולך בשרירות לבו... ברור שיכה את מי שלא יעשה רצונו מצוה מן המובחר לכל בן ישראל להגיד לשופטים ולמושלים ולבקשם שימחו בידו... וכל מי שעוסק בפסולים או בגויה⁵¹ או בכל דבר שיכול לבא מזה פשיעה לקהל אם הקהל התרו בו שלא לעשות ולא השגיח יכולים להגיד לגוים פלוגי עוסק באלו עניינים מכוערים ואם לא עשה כן רק פעם אחת וחדל אז ודאי אסור להגיד, אכן אם הקהל באו מחמת כן לידי עלילה ואפילו יחיד שבא מחמת כן לידי עלילה שסבורין הגוים שהוא עשה זה המעשה וידוע להם בוודאי שיהודי אחד עשה כן אכן אינם יודעים מי עשהו ובאים להעליל על זה אתה עשית מותר לו לומר לגוים פלוגי עשה ולא אני.

גם הגהות אשרי נזכרים בנימוקים, ונראה שהעתיק מדבריו:

רמ"מ (33)

הגהות אשרי

בבא בתרא פרק ב, ס"י יב

אם בורחת לשוב מחמת פחד וסכנה אין יכולים לעכב עליהם בני הישוב מלהלוות ולהרויח כשיעור חיותם וכפי טפול ביתם עד יעבור זעם וכפי מעוט ממנום שנושאי' ונתני' כן ישאו עמו

ואם בורחים מחמת פחד וסכנה לשוב אין בני הישוב יכולין לעכב בידם מלהלוות ולהרויח שיעור חיותם וכדי טיפול ביתם עד יעבור זעם וכפי מעוט ממנום שנושאים ונותנים בו ישאו עמם

51. בדפוס: „או בגזיות מטבע ח"י" [וכן בנימוקי רמ"מ — שו"ת מהר"י וייל, ירושלים תשי"ט — או בגזיות מטבע], אלא שבכת"י ר"ח אר"ז (בודלי 2062.2) שבו התשובה הזאת מסומנת מס' קל, נמצאת המלה „גויה". אכן מתוך דברי רמ"מ כמעט ברור, שהמלה היתה „גויה" גם בתשובת ר"ח אר"ז.

בעול מושל העיר. בעול מושל העיר.⁵²

מן הראוי לציין, שיש גם הרבה פסקים שכנראה משקפים את תקופת רמ"מ ומיוחדים לו. לאלה יש, כמובן, חשיבות היסטורית רבה. כדאי להדגים את זאת בכמה מפסקיו.

בדעי המס מעיר רמ"מ: „שלשה זמנים למס מיד ששאלו המס היוצא חייב ואם גמרו הקצבה כל חוב שהגיע זמנו הרבית נעשה קרן וכל חוב שלא הגיע זמנו לא יתן אלא מן הקרן” [סי' (9)]. בדומה לכך מעיר רמ"מ על דרכי השומא: „בארבעה דרכים המדידה נקצבת האחד עפ"ה, השני ע"פ שומת טובי העיר ורשאין הן לכוף. השלישי אם יש מי שנראה לו שמכבידין עליו ומקילין לעצמו יתפוש הוא עפ"ה כמו שנראה לו שהקילו לקל שבתן לפי דעתו...” [סי' (20)]. הרי שרמ"מ מעביר לפני הקורא בקווים כלליים את דרכי השומא ותקופות התשלומין של המסים בתקופתו. דומה, שהסגנון הכללי מוכיח, שדרכים אלו היו מקובלות בגרמניה בדרך כלל. מאידך הדין הבא מוכיח על תקרית ספציפית שאירעה:

דין — מעשה היה שהיו רגילים ליתן לשופט ח' זקוקים לשנה ד' בחרטין [מרטין] וד' בוולבורג ובא השופט והפציר לתת בחרטין גם מה שהיה להם לתת בוולבורג ולא היה להם במוזמן והוצרכו ללוות במקום אחר ושמו משכונת כל אחד בעבור חלקו כדי לפדות בוולבורג. ובא ראובן לדור שם באמצע החורף אחר חרטין וקודם וולבורג ורצו הקהל שיהיה הוא נותן לד' זקוקים והם יקבצו לד' זקוקים וריבית לפי שאומרים שהייתה הלוואה ואמר שכך אמרו בשעת הלוואה שכל מי שיצא קודם וולבורג נחזיר לו משכונתו ומי שיבא לדור כאן קודם וולבורג שיתן והיה זה בהסכמת כולם, וראובן השיב נתינה היא והזמן שהיה לקבל בוולבורג קרבו אותו והעמידוהו בחרטין לזאת השנה מסתברא טענתה דראובן [סי' (39)].

הרי מעשה מיוחד המלמד על הסכום שנתנו היהודים מדי שנה לשופט העיר וזמני התשלומין. גם טענתו של ראובן, שאתו מסכים רמ"מ, מוכיחה שדרישת השופט להקדים את התשלום השני לא היתה רגילה אלא דוקא ל„שנה זאת”⁵³.

בעניני מוסרים אנו לומדים על הנוהג שהיה מקובל בתקופת רמ"מ: דין — דעכשיו בזה המלכות נוהגין לדון דיני מסירות אפי' בדלא אחווי אלא שהלשין בדיבור ואיבד ממנו ממונו של חברו... [סי' (77)]. נדמה לי, שרמ"מ פוסק לתקופתו בגרמניה שמלשין מתחייב בממונו אם מסר חברו אע"פ שלא הצביע על רכושו כלל וכלל. חכמי אשכנז הקדמונים לא עמדו על דבר מיוחד זה בפסקיהם.⁵⁴

52. ועי' שר'ת רי"ו סי' קו שמצטט מדברי הגהות אשירי, אבל אינו מזכיר את הענין בשם רמ"מ.

53. להערכה עיונית לבעיות המס והמיסוי באירופה המרכזית באותה התקופה עי' בספרי: Harmony and Discord (New York, 1970), pp. 30—66.

54. לדוגמה עיין שו"ת מהר"ם (פראג), סי' תפא. ברא"ש, ב"ק, פ"י סי' כז, לד; מרדכי, ב"ק, סי' קצד—ו. טור ח"מ, סי' שפח. וראה גם Finkelstein, Jewish Self-Government in

פסק אחר מצביע על תופעות חדשות בגרמניה בתקופת רמ"מ:
 דין — מי שהלשין על חבירו ליהודי שמינהו המלך וענשו ממון שלא
 כדן אם יש לנוג בזה המלשין דין מסור. השיב המורה יש מקומות
 שאין יהודים רשאים להעליל ויש מקומי שיש לו לברוח ולהסתלק קודם
 שיתעסק בדבר [סי' (69)].
 דין — דאין ראוי ליטול שום שררה על ידי גוים לא חונות ולא רבנות
 בשליחות דרחמנא [סי' (70)].
 שני פסקים אלה מלמדים על תופעה של מינוי גובי מס מטעם המלכות.
 ידועים נסיונות כאלה מטעם מלכי גרמניה בסוף המאה הי"ד ובמאה הט"ו.⁵⁵
 למרות שבפסק השני חזר רמ"מ על תקנה אשכנזית עתיקה⁵⁶, מכל מקום הפסק
 הראשון מוכיח, שהיו כאלה שכבר נתמנו מטעם המלכות לשירות בגביית המס.
 הפסק השני מלמד על לבטים ומנהגים שונים בתוך הקהילות בשאלה איך להתיחס
 לגובה היהודי: האם הממונה הוא נציג המלכות והמלשין על חבירו לפניו נקרא מסור
 או שהוא יהודי והמלשין לפניו לא גידון כמסור.
 מתקריט טראגית אחת נלמד על דרכי העונשים באשכנז בתקופת רמ"מ:
 דין — ראובן הכה אשת שמעון⁵⁷ בעץ המתבקע באליה שלה והיא מעוברת
 ולא החשיך עד שמתה וראו עדים שאותו מקום שהוכתה אדום וגם
 חבורה היתה שם ומקודם היתה בריאה מכין אותו מכה בלי חמלה ולגזו
 ראשו וליגלות ממקומו שנים או שלוש שנים כפי ראיות חשובי קהלו
 ובכל קהלה יספר מקרהו שכן כתוב וזה דבר הרוצח ואין ראוי להיות ש"צ
 אבל שחיטתו מותרת [סי' (102)].
 בסקירה זו הבאנו את הידוע לנו על ר' מנחם ממירזבורק, מקומו בעולם
 הפוסקים ופסקיו. ובאמת מרובה הפרוץ על הבנוי. אין אנו יודעים הרבה עליו,
 פעילותו כמעט נשכחה באשכנז. אפשר שברוב הימים, נזכה לגלות את החומר
 הנמצא בארכיון במירזבורג (כעת בשלטונה של גרמניה המזרחית). ואולי גם נזכה
 לגלות את ספרו הגדול של רמ"מ ולגאול אותו בכדי להגדיל תורה ולהאדירה.

the Middle Ages, pp. 225-6.

וע"ע סמ"ג, עשין, סי' ע (הוא תמצית דברי הרמב"ם, פ"ח, הל' חובל ומויק). דברי המהרי"ק
 (נראים לי מסכמים את דעת החכמים בניגוד לדברי רמ"מ): „ומעתה זכינו לדין דכל אותם
 שסוברים דממון מסור אסור לאבדו... דהיינו ר"ח, ורב אלפס, ורבינו משה מיימון,
 ורבינו משה בעל הסמ"ג, ומהר"ם, רבינו אשר, דרבים גינהו, ועוד דמנייהו בתרא טובא
 כגון מהר"ם ורבינו אשר וגם ספר האגודה שהיה אתרין פסק וז"ל: ממון מסור אסור
 לאבדו ביד" (שו"ת ופסקי מהרי"ק, מהדו' א"ד פינס), סי' ב.

55. עי' בספרי הנ"ל, עמ' 128 ואילך. ועיין גם M. Stern, König Ruprecht von der Pfalz
 in Seinen Beziehungen zu den Juden (Kiel, 1898), pp. 47—58. "Der Wormser
 Reichsrabbiner Anselm", ZGJD (n.s.) V (1935), pp. 157—168.

56. עי' שו"ת מהר"ם (פראג), סי' תתרכב; 154 p. cit. Finkelstein, op.

57. בדפוס: „אשתו“.